

SZÜCS MAGDOLNA

Ha ültetsz többet, kivághatsz egy ciprusfát (C.Th. 10. 1. 12) – mit jelenthetett ez abban az időben?

If You Plant More, You Can Cut Down One Cypress Tree (C. Th. 10. 1. 12) – What May This Have Meant in Those Times?

Abstract: One can find in the Theodosian Code a constitution (C. Th. 10. 1. 12) edited in AD 379 by Gratianus, Valentinianus, and Theodosius, which sounds as a contemporary environmental protection rule: “In the place of a tree cut down three others should be planted.” This duty fell on the alytarch, one of the organizers of the Olympic Games in Antioch. Because the constitution was shortened during its insertion into the Theodosian Code, to find out the reason for and a meaning of the rule, the author discusses the sources of Roman law on the protection of trees in general and especially on the protection of cypress trees. The author comes to the conclusion that even though the environmental protection in Roman times was not formulated as a principle, the trees enjoyed legal protection from the beginnings of Roman history. Even more, among the trees, the cypress trees of the forest of Daphne were protected as a special value of the Imperial Treasury. The reason for it in those times was not only the material value of these trees but also the pleasant and adorable natural environment provided by the cypress forest.

Keywords: environmental protection, Roman law, Theodosian Code, cypress tree, forest, alytarch, Antioch, Olympic Games

Összefoglaló: A Codex Theodosianusban (C. Th. 10. 1. 12) egy 379-ben Gratianus, Valentinianus és Theodosius által kiadott rendelet olvasható, amely mai értelemben vett környezetvédelmi előírásnak hangzik: *„Egy kivágott fa helyébe hármat kell ültetni.”* E jogosultság Antiochea városának alytarcháját, az olimpiai játékok felügyelőjét illette meg. Mivel a Codex Theodosianusba beillesztése során a rendeletet lerövidítették, hogy annak célját és okát feltárja, a szerző a fák általános, és különösen a ciprusfák védelmének kérdését tárgyalja a római jogban. A szerző azon következtetésre jut, hogy noha a környezetvédelem mint alapelv nem került kimondásra a rómaiak idején, a fák a római történelem kezdetétől fogva jogi védelemben részesültek. Sőt, a fák között is a daphnae-i liget ciprusfái mint a császári kincstár különleges értékei kaptak védelmet. Azokban az időkben ennek oka nemcsak ezen fák materiális értékében állt, hanem a cipruserdő nyújtotta kellemes természeti környezetben is.

Kulcsszavak: környezetvédelem, római jog, Codex Theodosianus, ciprusfa, erdő, alytarcha, Antiochia, olimpiai játékok

A *Codex Theodosianus*ban ragadta meg figyelmünket egy igen időszerű és igencsak követendő rendelkezés, amely így szól: C. Th. 10. 1. 12 (379 iun. 17): *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Pancratio comiti rerum privatarum. „Et mori veteri et constitutis nos maiorum accessisse cognoscas. Et alytarchae urbis Antiochenae plantandi plures, excidendae unius cupressi iubemus tribui facultatem.” Dat. XV kal. iul. Thessalonicae Ausonio et Olybrio cons.* [„Követve őseink szokásait és elődi császáraink rendeleteit tudatjuk veled. Minek folytán feljogosítjuk Antiochea városának alytarcháját (az olimpiai játékok felügyelőjét), hogy több ciprusfa ültetése mellett kivágjon egyet.”] Manapság egy ilyen jogszabály hallatán a fák, az erdők, a környezet védelmére gondolunk. Azonban mi lehetett e császári rendelet miéértje abban az időben? És itt több időpontról is szó van. A rendelet a *Codex Theodosianus* rendelkezései között kapott helyet, amelyet II. Theodosius császár adott ki i. sz. 438-ban, azonban, amint látjuk, magát a rendeletet i. sz. 379-ben adták ki I. (Nagy) Theodosius, valamint Gratianus és Valentinianus császárok. A rendelet kiadása idején tartalmazhatta az okot, a célt, amiért kiadták, azonban a *Codex Theodosianus* elkészítésén munkálkodó bizottság ebben az esetben is híven követte azt az utasítást, mely szerint csak magát a jogszabályt kell megőrizni, és minden mást (bevezetést, indoklást, epilógust) ki kell törölni.¹

A feltett kérdésre tisztán a logikán alapuló felelet az lenne, hogy a fa útban lehetett az olimpiai játékok lefolytatása idején, ezért ki kellett vágni. A kérdés megválaszolása azonban mégsem ilyen egyszerű. A rendelet hivatkozik az ősi szokások (*mori veteri*) követésére. Ebből kiindulva egyes vélemények szerint a régi pogány szokások tiszteletben tartásáról van szó. Szerintük, habár Antiochea a IV. század közepétől már keresztény hitű, Nagy Theodosius, uralkodásának kezdetén, a ciprusfa mítoszához fűződő szokások tiszteletben tartásával kívánta kifejezni toleranciáját a pogányság iránt.² A ciprusfa mítosza szerint Apollón istenség az általa kedvelt ifjúnak, kinek neve Cyparissus volt, egy gyönyörű szarvast ajándékozott, amelyet az ifjú véletlenül ijával elejtett, s ezért bánatában ciprusfává változott.³ Ez a mítosz, amely elsősorban Apollón és a Nap kultuszát, valamint az örök életet képviseli, főképp keleten, de nyugaton is egyaránt megtalálható volt a pogányság idején.⁴ Éppen ilyen Apollón szentélyének rendelt cipruserdő volt Daphnae, Antiochea városában. Cumont, Gothofredus e rendelkezéshez fűzött megjegyzései alapján azon a véleményen van, hogy az *alytarcha* jogosultsága, hogy Apollón szent erdejéből kivágjon egy ciprusfát, a Nap újjászületésének ritusa kapcsán végzett vallási ceremónia része lehetett.⁵

Habár a ciprusfa megőrzése nem állt ellentétben a császárság érdekeivel, sőt közérdekűnek (*utilitas publica*) is mondható, és egyes vélemények szerint a ciprusfák a keresztény vallás szimbólumaivá is váltak, azok kiemelt védelmét mégis a világi szférában fogjuk keresni.

1 C. Th. 1. 1. 5–6. Ehhez lásd FEJES-SIĆ, Magdolna: *Codex Theodosianus* (doct. diss.), Beograd, 1991, 152–157.

2 Philip TILDEN: *Religious Intolerance in the Later Roman Empire: The evidence of the Theodosian Code* (PhD-Thesis), Exeter, 2006, 265, <https://ore.exeter.ac.uk/repository/bitstream/handle/10036/30020/TildenP.pdf?isAllowed=y&sequence=2> (letöltés ideje: 2024. 12. 10.).

3 OVIDIUS: *Metamorphoses* 10; Francesco Maria AVELLINO: *Il mito di ciparisso, osservazioni sopra un dipinto Pompejano*, Stamperia Reale, Napoli, 1841, 14.

4 AVELLINO: *i. m.*, 33–34.

5 Franz CUMONT: *L'autel palmyrénien du musée du Capitole*, Syria, 1928/2, 106–107 https://www.persee.fr/doc/syria_0039-7946_1928_num_9_2_3280 (letöltés ideje: 2024. 12. 12.).

Az ősi szokások tiszteletben tartása tekintetében megállapítható, hogy általában véve minden fa engedély nélküli kivágása már a XII táblás törvény idejében *delictum*ként volt büntetendő, és az *actio arborum furtim caesarum* kereset alkalmazására jogosította a károsultat.⁶ A iustinianusi *Digesta* is egy egész *titulus*ban: D. 47. 7. „*Arborum furtim caesarum*” taglalja e *delictum* fennállásának feltételeit, valamint az elkövető felelősségét. A *Digesta*ban szerepel egy, a paulusi *Sententiae*-ből átvett rendelkezés is, amely külön említi a ciprusfát. A fa felbecsült értékének négyszeresével bünteti a kincstári telek bérlőjét, amennyiben az kivágja a ciprus- avagy olaj- vagy más gyümölcsöt adó fát, és helyükbe nem ültetett másikat: D. 49. 14. 45. 13. *Paulus libro quinto sententiarum*. „*Conductor ex fundo fiscali nihil transferre potest nec cupressi materiam vendere vel olivae non substitutis aliis ceterasque arbores pomiferas caedere: et facta eius rei aestimatione in quadruplum convenitur.*” („A bérlő nem vihet el semmit a kincstári telekről, nem adhatja el a ciprusfákat sem, avagy nem vághatja ki az olaj- vagy más gyümölcsöt adó fát, amelyeket nem helyettesített másikkal: amennyiben ezt megtenné, a dolgok négyszeres felbecsült értékével büntetendő.”)

Ezt a szöveget a *Digesta* 49. könyvében a 14. *titulus*: „*De iure fisci*” alatt találjuk. A paulusi *Sententiae*-kban a *titulus* szintén a kincstár érdekeinek védelméről tanúskodik: P. S. 5. 12. 22 (Tit. 12. *De iure fisci et populi*).⁷ Habár olyan császári rendeletet, amelyre a Nagy Theodosius császár idejében kiadott és kutatásunk tárgyát képező rendelet hivatkozik, közvetlenül nem találtunk, a klasszikus jogászok, így e paulusi jogszabály is alapulhatott a császárok rendeletein is. Ezt több alapon is állíthatjuk. Egyrészt annak alapján, hogy maga Paulus is mint *praefectus praetorio* azon császári hivatal élén állt, amely megfogalmazta a császári rendeleteket, másrészt pedig abból kifolyólag, hogy a *Sententiae*, amely Paulus műveiből összeállított kompilációnak számít, többször is módosult az évszázadok folyamán, miközben összhangba hozták a császári rendeletekkel is.⁸

Láthatjuk, hogy a paulusi szöveg a kincstári vagyron védelmére vonatkozik. Ha megnézzük, hogy melyik császári hivatal részére adták ki az általunk taglalt rendeletet, az sem más, mint Pancratius, aki a császári magánvagyonot igazgatta (*Pancratius comiti rerum privatarum*). Tehát már kiadása idején, i. sz. 379 június 17-én a császárok, Gratianus, Valentinianus és Theodosius nem a vallási, hanem vagyoni érdekeiket védtek e rendelettel. Ugyanez következtethető abból is, hogy később a *Codex Theodosianus* elkészítése idején a rendelet annak „*De iure fisci*” *titulusa* (C. Th. 10. 1) alá került. Tehát mindenféleképpen pénzügyi kérdésről van szó.

A császári rendelet közvetlenül az *alytarchára* vonatkozik, aki az Antiocheában megtartandó olimpiai játékok egyik felügyelője volt.⁹ Valami probléma lehetett az olimpiai játékok szervezésével kapcsolatban, mert annak megoldására a császári hivatalt hívták meg. Magát a problémát kihagyták, így a rendelet szövege csak annak megoldását

6 Gaius, *Inst.* 4. 11; D. 19. 2. 25. 5 (Gaius libro decimo ad edictum provinciale); D. 47. 7. 1 (Paulus libro nono ad Sabinum).

7 Ante ROMAC: *Julije Paulo, Sentencije*, Latina et Graeca, Zagreb, 1989, 215.

8 Lásd Magdolna FEJEŠ-SIĆ: *Ugovor o kupovini i prodaji prema odredbama zbornika Lex Romana Visigothorum* (mesteri disszertáció), Novi Sad, 1985, 65–68.

9 Az *alytarcha* hivatalát i. sz. 211-ben vezették be. Ő volt az egyik az Antiocheában négyévenként megtartott olimpiai játékok három szervezője közül. Később, i. sz. 465-ben, Leo császár elrendelte (C. J. 1. 36. 1), hogy ezt a szerepet magasabb hivatal, a *vir spectabilis comitis Orientis et eius officii* vegye át.

közvetíti. Ha helyébe ültet többet, akkor kivághat egy ciprusfát. Habár ez a rendelet kimaradt a *Codex Iustinianus*ból, abból mégis többet megtudhatunk róla, mert ez a *Codex* egész *titulust* szentel a ciprusfa védelmének, és azt kiterjeszti *Daphnae* mellett az egyiptomi *Perseus* erdeire is: C. J. 11. 78. „*De cupressis ex luco Daphnensi vel Perseis per Aegyptum non excidendis vel vendendis*” („A ciprusfák kivágásának és árusításának tilalma *Daphnae* és az egyiptomi *Perseus* erdeiből”). E *titulus* alatt két császári rendeletet találunk.

Az első öt font arannyal bünteti a kivágott fa eladóját és vevőjét egyaránt, hivatkozva annak árusítása tilalmára: C. J. 11. 78. 1 (i. sz. 400 körül¹⁰): *Impp. Arcadius et Honorius AA. Silvano comiti rerum privatarum. „Si quis Daphnensis luci in Syria vel Persei in Aegypto arborem comparaverit, quinque libris auri noverit se esse multandum: non minore dispendio et illo feriendo, qui vendere arbores ausus fuerit, quas non licet emptoribus comparare.”* („Ha valaki fát vásárolna a szíriai *Daphnae* vagy az egyiptomi *Perseus* erdeiből, tudnia kell, hogy öt font arany lesz a büntetése: nem kevesebb terheli azt sem, aki arra vetemedik, hogy eladja azokat a fákat, amelyeket a vevők nem vehetnek meg.”)

A másik rendelet szerint a bíró (tartományi helytartó) csak akkor rendelheti el a fa kivágását vagy a kidőlt fa elvitelét *Daphnae* erdejéből, ha arra előzőleg engedélyt kapott a császári kincstár igazgatójától: C. J. 11. 78. 2 (i. sz. 424 és 437 között¹¹) *Impp. Theodosius et Valentinianus AA. Eudoxio comiti sacrarum largitionum. „Omnes iudices cuiuscumque dignitatis sciant posthac absque permissu magnitudinis tuae arborem ex Daphnensi luco Antiochenae civitatis praecidendi vel quolibet modo lapsas transferendi licentiam sibimet denegandam.”* („Minden bírónak, akármilyen rangú is legyen, tudnia kell, hogy a jövőben nincs megengedve felséged engedélye nélkül, hogy *Daphnae*, *Antiochae* városának erdejéből fát kivágjon vagy elvigye azt, amely bármilyen okból kidőlt.”)

Arendelet második része éppen az *alytarchára* vonatkozik. Mivel most már nem volt jogosult arra, hogy több ciprusfa ültetése mellett kivágjon egyet, és ily módon anyagi javakhoz jusson, ezért a császárok úgy rendelkeztek, hogy amennyiben a császári kincstár igazgatója megengedi a ciprusfa kivágását, abban az esetben az *alytarchát* megilleti egy font arany. Ezután megismételték azt is, hogy a fa jogtalan kivágásának büntetése öt font arany: C. J. 11. 78. 2. 1. „*Sed nec alytarcha unam cupressum aliis plantatis excidere sibi licere contendat. Ac ne solacio antiquitus ei concesso privari per omnia videatur, pro eo, quod ei cupressum excidere denegatur, unam auri libram eum de privatis nostris largitionibus accipere decernimus: quinque librarum auri condemnatione huius legis temeratore plectendo.*” („Tehát, az *alytarcha* se higgye, hogy neki meg van engedve, hogy másikkal ültetése mellett kivághat egy ciprusfát. Azonban, hogy ne legyen teljesen megfosztva előzően megadott privilégiumától, azért,

10 Mivel a császári rendeletben nincsenek megőrizve a kiadásakor hivatalt viselő konzulok nevei, kiadásának idejét csak közvetetten a Mommsen által közzétett császárok és hivatalnokok lajstroma alapján tudjuk megállapítani. Theodor MOMMSEN: *Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis*, Weidmann, Dublin–Zürich, reprint. 1970, (Prolegomena, Cap. X, II: Constitutionum acceptores) 162–208; (Cap. X, III: Tempora et loci) 209. skk. E szerint, Silvanus i. sz. 400 és 405 között volt megbízva a császári magánvagyon kezelésével (*comes rerum privatarum*), így a rendeletet 400 körül adhatták ki.

11 Az előző lábjegyzetben megjegyzett kritériumok alkalmazásával, mivel Eudoxius i. sz. 424 és 437 között volt a császári kincstár irányítója (*comes sacrarum largitionum*), ezért erre az időre tehető arendelet kibocsátása is.

mert nem vághatja ki a ciprusfát, elrendeljük, hogy átvegyen egy font aranyat a mi magánkincstárunkból: ha valaki megsértené ezt a törvényt, öt font arannyal büntetendő.”)

Ezek a császári rendeletek fényt vetnek a *Codex Theodosianus*ban megtalálható, i. sz. 379-ben kiadott rendelet céljára is. Annak idején a kivágott fát az *alytarcha* értékesíthette, és őt az így kapott pénzzel segítették az olimpiai játékok megrendezésében.¹² Downey szerint erre utalnak a játékok finanszírozásának nehézségei is a IV. század vége felé.¹³

Másrészt pedig, mivel valamennyi ide vonatkozó rendelet a pénzügyekkel foglalkozó császári hivatalnokok felé irányult, felmerül az a kérdés is: miért élveztek ezek a ciprusfák megkülönböztetett ellenőrzést és védelmet mint egyfajta kincs?

A császári kincstárnak mindenféleképpen anyagi érdekében állt a ciprusfa védelme, mivel a kidőlt fára is igényt tartott. Habár gyümölcsöt közvetlenül nem adott, de nagy hasznát vették az építészetben és különösen a hajóépítésben. A *Codex Theodosianus*ban megőrzött rendelet megengedi az *alytarchának*, hogy ha többet ültet, akkor kivághat egy ciprusfát. Így több fa ültetésével kívánták megőrizni a liget állagát. A később, i. sz. 424 és 437 között (C. J. 11. 78. 2) kiadott rendeletek már ezt sem engedélyezik, mert a magasabb rangú császári hivatalnok hatáskörébe helyezik a döntést a ciprusfák kivágásáról. Habár a ciprusfa gyorsan növekszik, mégis több év kellene ahhoz, hogy elérje a 25, egyes fajták pedig a 45 méter magasságot és annak pénzbeli értékét.¹⁴

Másrészt szembetűnő a császárok azon törekvése is, hogy megőrizzék a *daphnae*-i erdőt. Ebben már azt látjuk, hogy nemcsak a fák pénzbeli értékét tartották szem előtt, de a természet nyújtotta örömet is.¹⁵ Sozomenos (i. sz. 400–450)¹⁶ és Libanius (kb. i. sz. 314–394) ebben az időben dicsőítik az Antiochea közelében található *daphnae*-i erdő szépségét. Gyönyörködhetünk „*a ciprusfák számában, terjedelmében és magasságában, az árnyékos ösvényekben, az énekesmadarak kórusában, az itt-ott megbújó szellőben, a fűszerektől edesebb illatokban*” – írja Libanius.¹⁷

A császárok gyakran látogatták *Antiocheát*,¹⁸ és mint a mindenkori rómaiak, saját kényelmüket sem vetették meg látogatásuk folyamán.¹⁹ Látogatásuk célja többek

12 Ottorino PASQUATO: *Gli Spettacoli in s. Giovanni Crisostomo: paganesimo e cristianesimo ad Antiochia e Costantinopoli nel 4e secolo*, Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, Rome, 1976, 110.

13 Glanville DOWNEY: *The Olympic Games of Antioch in the Fourth Century A.D.*, Transactions and Proceedings of the American Philological Association, 1939, 433–435, <https://doi.org/10.2307/283100> (letöltés ideje: 2024. 12. 19.).

14 Paulus különösen kiemeli (D. 7, 1, 11. Paulus libro secundo epitomatorum Alfeni digestorum): *Sed si grandes arbores essent, non posse eas caedere*.

15 Ugyancsak, Daphne PENNA: *Some observations on tree protection in Roman and Byzantine law*, Revue des Études Byzantines, 2021, 269–296, 275, <https://www.semanticscholar.org/paper/Some-Observations-on-Tree-Protection-in-Roman-and-Penna/963ec4e80a9b8d8dbd5799b2a8a811550511fd187> (letöltés ideje: 2024. 11. 10.).

16 Sozomenos, *Historia Ecclesiastica* 5, 19, 5.

17 Libanios: *Oratio 11*.

18 Sofie REMJUSEN: *The surprisingly long history of the Olympics of Antioch (AD 212-520)*, Syria, 2020/9, 129–142, <http://journals.openedition.org/syria/11824>; DOI: <https://doi.org/10.4000/syria.11824> (letöltés ideje: 2024. 12. 05.).

19 Paulus *interdictum*os védelemben részesíti a kivágott ciprusfa esetében a tulajdonos mellett a haszonélvezőt is, amennyiben a fa kényelmet is nyújtott. D. 43, 24, 16, 1. (Paulus libro sexagensimo septimo ad edictum). *Si quis vi aut clam arbores non frugiferas ceciderit, veluti cupressos, domino dumtaxat competit interdictum. sed si amoenitas quaedam ex huiusmodi arboribus*

között az olimpiai játékok szervezésével és megtekintésével is összekapcsolódott. Az olimpiai játékok kapcsán a felületes érdeklődő arra az adatra talál, hogy azokat I. (Nagy) Theodosius i. sz. 393-ban mint pogány kultuszt betiltotta. Egyes vélemények szerint az kicsit későbbre tehető, i. sz. 426-ra, amikor II. Theodosius elrendelte a görög szentélyek lerombolását.²⁰ Az olimpiai játékok betiltásáról azonban nem nyilatkozik egyetlen császári rendelet sem. Ennek folytán több érdemi kutatás is igazolta, hogy az olimpiai játékok ezek után is fennmaradtak, egészen i. sz. 520-ig, Iustinus császár uralkodásáig.²¹ Ezt taglalja Keresztényi József tanulmánya is. Keresztényi megállapítja, hogy: „az ókori olimpiai játékok i. sz. 393–394-ben nem szűntek meg, hanem az antiochiaiak és a piszaiak között létrejött egység folytán Theodosius császár uralkodása után is folytatódtak. A négyévenkénti játékok – az antiochiai Daphnéban – a császárok anyagi és erkölcsi pártfogása, személyes megjelenése mellett zajlottak le, sőt, egyes császárok a játékok legfőbb tisztségének viselését magukra nézve megtisztelőnek tartották, ami egyúttal azt is bizonyítja, hogy az olümpiaiakhoz hasonló ünnepélyességgel rendezett játékok a pánhellén játékok folytatásának tekinthetők. Az olimpiai játékoknak Justinus császár i. sz. 520-ban azért vetett véget, mert a jogérvényes adásvételi szerződés lejárt. A versenyek ilyenformán akár tovább is folytatódhattak volna Olümpiában, de a természeti csapások elpusztították a játékok egykori színhelyét.”²² Arról, hogy a játékok fennmaradtak II. Theodosius idejében, tanúskodik az is, hogy az általunk elemzett császári rendelet helyet kapott a *Codex Theodosianus*-ban is.

Mindebből arra következtethetünk, hogy annak ellenére, hogy a környezetvédelem abban az időben alapelveként nem volt megfogalmazva, a fák az ókori Rómában kezdettől fogva jogi védelmet élveztek, a daphnae-i erdő ciprusfáit pedig mint megkülönböztetett kincstári értéket őrizték. Ennek oka nemcsak a fák anyagi értéke volt, hanem a kellemes és csodálatra méltó környezet is, amit nyújtottak. A daphnae-i erdő ciprusfáinak védelmével a rendelet kiadása idején az olimpiai játékok felügyelője, az *alytarcha* volt megbízva. Erről tanúskodik a *Codex Theodosianus* is, mivel a rendelet általa jutott el hozzánk. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy már a *Codex Theodosianus* meghozatala előtt *Theodosius* és *Valentinianus* i. sz. 424 és 437 között kiadott egy rendeletet, amely megvonta ezt a jogosultságot az *alytarchától*, és a ciprusfák kivágásának engedélyezését magasabb hivatal (*comes sacrarum largitionum*) ellenőrzése alá utalta. Mivel ebben az időben a munkálatok a *Codex* kidolgozásán már nagyban folytak (i. sz.

praestetur, potest dici et fructuarii interesse propter voluptatem et gestationem et esse huic interdicto locum. Andreas WACKE: *Protection of the Environment in Roman Law?* <http://romanlegaltradition.org/contents/2002/RLT-WACKE1.PDF> (letöltés ideje: 2024. 11. 06.), 19–23.

²⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Olympic_Games (letöltés ideje: 2024. 11. 06.), <https://olympics.com/en/news/the-history-of-the-olympic-games> (letöltés ideje: 2024. 11. 06.)

²¹ Glanville DOWNEY: *Malalas on the History of Antioch under Severus and Caracalla*, Transactions and Proceedings of the American Philological Association, 1937/68, 141–156, <https://doi.org/10.2307/283260> (letöltés ideje: 2024. 12. 16.), 149; REMIJSSEN: *i. m.*, 129–142.

²² KERESZTÉNYI József: *Moravcsik Gyula és az ókori olimpiák története*, Budapest, 1974, Különlenyomat: Testneveléstudomány, 1974/1–2, 129, <https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/35531/Moravcsik%20Gyula%20%C3%A9s%20az%20%C3%B3kori%20olimpi%C3%A1k%20t%C3%B6rt%C3%A9nete.pdf> (letöltés ideje: 2024. 11. 05.).

Ha ültetsz többet, kivághatsz egy ciprusfát (C.Th. 10. 1. 12) – mit jelenthetett ez abban az időben?

429-től),²³ a bizottság ezt az új rendeletet már nem vette figyelembe. Az csak később került be a *Codex Iustinianus*ba (C. J. 11. 78. 2), felcserélve az itt elemzett rendeletet.

²³ A *Codex Theodosianus* kidolgozásának terveiről és folyamatáról ld. FEJES–SIC: *Codex...*, i. m. 147–179.